

צורות ההתרפקות הנוסטאלגית על ימי היישוב הישן

هدیل سلوان شامی

צורות ההתרפקות הנוסטאלגית על ימי היישוב הישן

בספרות העברית החדשה

מחלקת השפה העברית

מובנו הטמון של הכותרת למחקר הזה לקוח מתוך לקוטי סיפורים שונים של אספת סופרים עבריים על ההתרפקות הנוסטאלגית בתוך החברה הישראלית בימי היישוב הישן כניסיון לפתוח פתח לעולם פנימי זה, להעלות את יחסי הידידות והרעות בירושלים העתיקה ובשאר ערי ישראל, דרך צייר תמונה מתקתקה אך חיצונית תלויה במסגרת השאלות הלאומיות (1)

אילו לא חרגו ממסגרת הלבטים המחשבתיים לגבי יושביה האחרים של ארץ, אולם היחסים מתפתחים לקשרים מורכבים אך אמיצים בין גבוריה, יחסים אלה שראשיתם בסקרנות ותהייה, המשכם בבישנות ולאט-לאט הם הופכים ליחסי קירבה וידידות טובה ועזרה הדדית (2)

במלים יוצאות מן הפה בלעז בשעת אמירתם והנה שוב עולות לתפאורת ההגדרות המתעצמת התכונה העקרית המיוחסת לערבים, שכונה טובה ועזרה הדדית ערב הקמת (המדינה) מציגה צורה צבעונית לשוק הערבים ושוק היהודים. (3)

" אחר-כך הלכנו לשתות סחלב אצל הערבי. הערבי הזה היה מגיע כל ערב לפינת הרחובות שבזי ושמרלינג, וחונה מתחת לפנס הרחוב עם העגלה שלו. הוא היה כזה בריו, גבוה, והיתה לו רק עין אחת. ואיזה יופי של דוכן היה לו! הכלי

שבו היה מנחשת , וגחלים בוערות מתחתיו . ומגש גדול עם רגליים , מסביבו ובמרכזו קופסה מוזהבת שבתוכה קוקוס , וקינמון ומי זהר (מי פרחים) ריחניים וליד הקופסה עוגות מיוחדות שהערבי היה עושה בעצמו , וטעמן – שגעון . כל ערב היינו מתאספים סביבו , ושותים כל אחד כוס סחלב , עם קוקוס וקינמון ומי זהר ועם ריח גן-עדן" . (4)

תיאור צבעוני זה של מוכר הסחלב ומטעמיו , הלקוח מתוך ספרו של יוסף אוחנה (זוזו) , " השכונה שלי " , מכניסנו לאווירה הנוסטאלגית-סנטימנטאלית המאפיינת טיפולם של שורת ספרי-ילדים בדמותו של הערבי בתקופת שנות השלושים והארבעים , בימים שלפני קום המדינה , בסימטאותיה של ירושלים , בחוציתיה של יפו , בפרבריה של תל-אביב , בצפת ובטבריה , בכמה מכפרי הגליל , בפתח-תקווה ובכמה ממושבות השפלה .

כאלה הם כמה מפרקי " השכונה שלי " , המתארים את " מוסא החלבן הערבי (5) מוכר הסחלב הערבי (6) שוק הערבים ושוק היהודים (7) דוקטור עבד האופה(8) - פרקים המתרפקים על זכרונות ילדות שיש בהם המולתו של שוק הערבים , שאפשר לטעום בו מכל דבר ובייחוד קנה-סוכר או מין מטעם שהיו אופים בתנור והוא ממולא בכדורי חומס , ניחוחות תבליניו של מוכר הסחלב , צלילי כדי החלב של מוסא החלבן המוהל את חלבו במים , והרבה אהבה לעבד האופה היודע לחבוש רגל נקועה בעיסת בצע בה עירבב בצל קצוץ וזאת לאחר שמרח את המקום הפגוע בשמן ועטף אחר-כך בפיסת סדין. (8)

האווירה שופעת חום וזיקה שבלב , אך היא דוברת יותר לליבם של המבוגרים השומרים בנפש פינה חמה לזכרונות ילדות מאשר לילדים אשר קטעי-הווי נוסטאלגיים ומתקתקים כאלה , שכוחם בתיאורים הנסוך אמוציות והם ממעטים לספר סיפור-של-ממש , ממעטים לרתק את התעניינותם .

רוח נוסטאלגית מסויימת שפוכה אף על תיאורי אריות בירושלים של שמואל הופרט(9) אולם כאן , שלובים הדברים בסיפור-הרפתקה מקורי הספוג באווירתה של ירושלים ושופע הומור ומתח . מושכים את הליב תיאורי חאג' מחמד חוסי , סוחר התכשיטים , שהוא ידיד ליהודים . הוא נפגש עם חברו ר' אברהם חסין על רקע איחודה מחדש של ירושלים אחרי מלחמת ששת-הימים : " בסימטאות החרבות של הרובע היהודי פגש ר' אברהם ידיד ותיק , חאג' מחמוד חוסי – סוחר התכשיטים . תחילה התבייש חאגי מחמוד להביט בפני ידידו , הביו

את הנעשה בליבו למראה בתי-הכנסת ההרוסים , למראה ביתמשפחת חסן
החרב . אחר-כך הביטו השניים זה בזה ומחו חרש דמעה סוררת .

איש לא ראה אותם בצערם , בעלבונים . בלאמר מלה צעדו החג'סוהמוכתר
בסימטאות המוכרות לעבר ביתו של מחמוד ברובע המוסלמי " (10)

מחמוד חוסי ניסה לשמור על רהיטי משפחת חסין , שעזבה את העיר העתיקה
עם הכיבוש הירדני , במשך תשע-עשרה שנה . הוא מצטדק : " זה כל מה
שהצלחתי להציל " . הידידות בין שני הזקנים היא עמוקה . שניהם
מתחבטיםבבעיות דומות , שניהם אינם מוצאים אפשרות להידברות שלממש עם
בניהם . פער הדורות פוער תהום בין הבנים ובין ובין אבותיהם , אך ההבנה בין
שני הזקנים נאמנה . כמו ממרחקי זמן ומקום עולה הד רחוק לאותה הבנה ללא
מלים שבין דומאכה וגיטל ב" לביבות" של שאול טשרניחובסקי . (11)

רוח של הבני נרגשת שפוכה אף על תיאוריה של ימימה טשרניחוביץ-אבידור את
המפגש עם הערבים , שהיו שכני היהודים בירושלים בשכבר הימים , בספרה "
מגדלים בירושלים " . (12) על רקע איחודה מחדש של ירושלים היא מתארת
פגישה בקבוצת ילדים יהודים לבין ילד ערבי , פגישה שכמו נולדה כדה להעלות
את המסר של שלום , זיקה ואחוזה בין העמים . החבורה נתקלת בילד ערבי
שתעה בדרך ומביאה אותו לבית הוריו שבעיר העתיקה . ההורים המאושרים
מכבדים את הילדים בחלבה , בעוגיות ובבאקלאווה . האב ניגש לארון ומוציא
דבר-מה עטוף בנייר עיתון . " זה בשבילכם , מתנה , שמרתי זאת תשע-עשרה
שנים " , כך אומר אביו של אחמד ומגיש להם חבילה.היה זה ספר-תפילה שהאב
מצא ליד הכותל . האב מספר לילדים שכל אותן שנים אמר בליבו : " יום יבוא
ויהיה שלום ביו היהודים והערבים , ואז אמסור את הספר לבית-כנסת בישראל
" . (13)

ההתרפקות הנוסטאלגית עלימי הייבוש הישן , החייאתם של יחסי שכנות טובה
שהיו , נאמנותם של אותם קשרים שבלב שלא פסקו במשך השנים הרבות של
ניתוק וריחוק , גבול ועבינות – מסרם החינוכי מעודד וחשוב , אך קשה מעט
להימלט מן התחושה של עוד כפית סוכר ומעט קינמון על כוס סחלב מתקתק עד
מאוד .

גדישה רבה מדי של צבעים נגלהגם בכמה מתיאוריהקשרים הצעירים למעוז חביב (14) חביבה מאוד היא דמותו של אבו אל-עבד הערבי , השכן הטוב הגר ב " תבית הלבן " הוא הבית הגדול בן הקומותיים , ששכן בינות לפרדסים במחצית הדרך שבין הכפר הערבי זרנוגה . עבד זה עשיר הוא , שתי נשים לו ואולי עשרים בנים ובנות . הוא מכבד יהודים וחי עמהם בשלום . מדבר לא רק עברית , אלא גם אידיש עסיסית . מעוז חביב מפתח דו-שיח בין עבד ובין צפורה . הוא עוצר את חמורו ואומר לצפורה הנקרית בדרכו : " 'אוי , לא טוב לי על הלב בימים האלה.' – 'נעם (כך) , יא אבו אל-עבד ' , ענתה אמא ... ' לא טובים הימים האלה , ומי יודע מה עוד מצפה לנו . חבל שלא נעימות שלום מזמרות התזמורות.' – ' כן , יא-ציבורה . האנשים התבלבל עליהם ראשם . לא יודעים מה טוב ומה רע . אח , אח , אח' , נאנח אבו אל-עבד אנחה גדולה מעומק ליבו , ' השבאב האלה , ימח שמם וזכרם , תאכל התולעת את בשרם , יבוא הרקב בעצמותיהם ! רק רע יביאו על ראשינו .' – ' ואתה , מה תעשה אתה , יא אבו אל-עבד ?' שאלה אמא . – ' אני , מאדאם ציבורה , אני , את יודעת , פני רק לשלום אינשאללה אקווה לטוב .' – ' כן גם אנחנו נקווה , בעזרת האל' , אמרה אמא ונאנחה ." (15)

נאנחים ומשתפכים במליצות , ואמנם אין המליצה זרה לשיחה כזאת של אותם ימים . אך הנעימות שמזמירות התזמורות "מתקתקות מדי ולאט-לאט פג הבושם של אותה שיחה . פורצת המלחמה , הכפר של אבו אל-עבד נהרס . הילדים דואגים לערבי דאגה כנה : " אבל תיזהרו ! " אומר אורי , " בבית הלבן ישב אבו אל-עבד עם המשפחה שלו . הוא ערבי טוב ותמיד היה איתנו בידידות , אל תפגעו בו" (ההדגשה שלי – א. כ.) גם ה"ערבי הטוב " לא זכה לגאולה . אחרי ההתקפה נכנסת החיילים והילדים לתוך הכפר . הבתים , בתי חימר , גדרות דוקרניות וקוצניות , תרנגולות מקרקרות מתרוצצות בחצרות , הרס ועזובה : " ואז השתלטה עלינו הרגשה מוזרה . תחילה לא ידענו מה פשרה ... אבל ההרגשה היתה שונה , עמוקה יותר , בלתי נתפשת . עד שתפשונו . היה זה שקט בכל . בבתים . בחצרות . בבוסתנים הפורחים ... דממה כבדה ומעיקה ... הכפר נותר דמות , שומם וחסר-חיים . התושבים נטשוהו . ברחו ממנו , ולבד מן התרנגולות המבוהלות לא נותרה בו נפש חיה.ואז , פתאם , ירדה עלינו עצבות . עצבות מעיקה ... ישבנו עצובים , שקטים ודמומים . לא הוצאנו מלה מפינו . משהו מעיק כירסם בליבנו פנימה .דווקה בתוך הכפר הערבי הנטוש סלדנו לראשונה מאימי המלחמה... " (16)

בקטע זה חוזר האיזון לתיאוריו של מעוז חביב ועולות המשמעויות העמוקות יותר , אשר ברוב התיאורים הנוסטאלגיים , שאינם מתעלים מנוסטאלגיים מילולית דברנית , אך הן מצליחות להבקיע .

גישה אוהדת מאד , המנסה להציג דמויות " חיוביות " על רקע חיי המושבה הערבית לפני קום המדינה , נגלה בשורה של ספר –ילדים . יסף חנני , בספרו " שני לימון " , (17), מתאר בחיבה רבה את דמותו של אחמד , עימו מתקשרים יחסי הבנה ורעות . הם מכבדים זה את זה במאכליהם ונדברים ביניהם כמעט ללא מלים אלא בתחושה של מעין שותפות –גדול ואחוות-פועלים . וכשנפצע גיבור הסיפור ודמו זב : " לא ידעתי כיצד הופיע הוא . פתע חשתי כי מישהו עומד גחון עלי ... ואוזני קלטו מלל חיבה ממושך שיכולתי להשיג ממנו רק את חיבתו ודאגתו . כף היד השחומה הטילה הציד את חולצתי הספוגה דם---- החל רוחץ פני וצווארי --- ואם כי חלפו שנים רבות מאז , לא שכחתי את מבט-העיניים הידידותי שלו --- הפועל הערבי הוליכני בידו והעלני על מדרגות בית האריזה . טרם הספיק לגלוש למטה , לחצתי זרוע החשופה , השעירה והמגויידת . תודה לך ! מילמלו שפתי הצרובות מחום ... " (18)

רוח טובה ואוהדת שפוכה על הסיפור "השקדיה על הגבול " בספרו של מרדכי אמיתי , " סיפורם עליזים מימים סוערים " (19). לפנינו סיפור עצוב על יחסי שכנות טובה בין הקיבוץ ובין משפחת אבו-סלח , יחסים שהשתבשו בגלל פעולות הדמים של כנופיות ערביות בתקופת מלחמת השחרור .

האנגלים עוזבים את הארץ ולידי הקבוץ נאמר כי מכאן ואילך הגבול חוצה בין קיבוצם וכפרו של אבו-סלח היה ידידנו ושכננו משכבר . רק גדר אבנים נמוכה הפרידה בין בית-הקברות שלנו ובן חצרו. אב ו-סלח היה מביא לנו בקיץ פחמים לתנור המאפיה, ובחורף כשהיה האוטר שלנו שוקע בבוע , היה מוביל את החלב על גמליו . תמורת זאת היה מקבל אצלנו שתילים ומתקן כלים שונים במסגריה שלנו . נשותיו היו באות ללקט 'חובזה ' ובקיץ אחרי הקציר היתה להן זכות בלתי מעוררת על לקט , שיכחה ופאה שנותרו בשדותינו . אנו זוכרים כיצד נוהג היה אבו-סלח לבוא לחדר-האוכל ולשבת שעות ארוכות ליד הרדיו היחידי שהיה לנו אז ולשוחח עם סבא פרידמן על החדשות מהמלחמה . אבו-סלח היה אומר תמיד בעברית שלו : ' מלחמה לא טובה ! . וכנראה צדק " (20).

המסקנות

מתוך הספרים שנבדקו ובהם נמצאו תיאורים של מרקם יחסים כלשהו בין יהודים וערבים ספרים שפוכה רוח של נוסטאלגיה והתרפקות על ימים רחוקים, בהם היו יחסי רעות וחיבה בין דורות האבות או הסבים, וכך מוסיפים סבא פרידמן ואבו-סלח וכל בני דמותם לשבת ולשוחח על" מלחמה לא טובה", והם צודקים! ומשמסתיימת הנוסטאלגיה החמימה יוצאים הבנים והנכדים אל המלחמות החדשות.

יתרה מזאת, בחינת סך-הכלשל הסופרים האלה, יוצרת את הרושם של פראגמאטיזם מוסרי המגדיר הערבי הטוב, כערבי מועיל, מושט עזרה, ערבי שאיננו רק ידיד אלא אף עוזר יהודים בסביבתם ובשכונתם.

הערות

1. מנחים רוזנר, ישראל וערב – יחסי עמים ויחסי אנוש בעיני שני הדורות בקיבוץ, המכון לחקר החברה הקיבוצית – תשמ"א 1973 21-25
2. סמי סמוחה, "ערבים ויהודים בישראל – יחסי מיעוט ורוב תל-אביב" 12-17
3. ישראלית פוקן, מוצאם של ערבייארץ-ישראל, תל-אביב, 1965, 43-45
4. יוסף אוחנה (זוזו), השכונה שלי, תל-אביב הוצאת ליטל, מהדרות מעריב 'תשמ"ג.
5. שם, עמי 27.
6. שם, עמי 28-31.
7. שם, עמי 61-62.
8. שם, עמי 65-66.
9. שמואל הופרט, אריות בירושלים, רמת-גן: הוצאת מסדה, 1973.
01. שם, עמי 24.
11. ימימה טשרנוביץ-אבידור, מגדלים בירושלים, רמת-גן: הוצאת מסדה, 1968.
21. שם, עמי 48.
31. מעוז חביב, הקשרים הצעירים, תל-אביב: הוצאת מ.מזרחי, 1974.

41.	שם, עמי 106-104.
51.	שם, עמי 167.
61.	יוסף חנני, שני למונים ולימון, תל-אביב: 1970.
71.	שם עמי 108.
81.	מרדכי אמיתי, סיפורים עליזים מימים סוערים, הוצאת יבנה, תל-אביב, 1973.
91.	שם, עמי 105-104.
02.	יוחן פרס, עמדותיהם של ערבים כלפי יהודים כפרטים וכלפי ישראל כמדינה מגמות, ירושלים, תשל"א, 29-34

המקורות

- 1-ימימה טשרנוביץ-אבידור, מגדלים בירושלים, רמת-גן: הוצאת מסדה, 1968
- 2-ישראלית פוקן, מוצאם של ערבייארץ-ישראל, תל-אביב, 1965, 43-45
- 3-יוסף אוחנה (זוזו) השכונה שלי, תל-אביב הוצאת ליטל, מהדרות מעריב, תשמ"ג
- 4- יוסף חנני, שני למונים ולימון, תל-אביב: 1970.
- 5-יוחן פרס, עמדותיהם של ערבים כלפי יהודים כפרטים וכלפי ישראל כמדינה מגמות ירושלים, תשל"א, 29-34
- 6-מנחים רוזנר, ישראל וערב – יחסי עמים ויחסי אנוש בעיני שני הדורות בקיבוץ, המכון לחקר החברה הקיבוצית – תשמ"א 1973 21-25
- 7-מעוז חביב, הקשרים הצעירים, תל-אביב: הוצאת מ.מזרחי, 1974
- 8-מרדכי אמיתי, סיפורים עליזים מימים סוערים, הוצאת יבנה, תל-אביב, 1973
- 9-סמי סמוחה, "ערבים ויהודים בישראל – יחסי מיעוט ורוב תל-אביב" 12-17
- 10-שמואל הופרט, אריות בירושלים, רמת-גן: הוצאת מסדה, 1973.